

Türkiyenin maden ve enerji ekonomisinde Etibank

Yazan Doçent Dr. Avni Zarakolu

I. Giriş : a, Madencilige ve elektrifikasyona karşı devletin alakası - b. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü - c. Elektrik İşleri idaresi - III. Etibank : a. Kuruluş gayesi ve vazifeleri' - b. İdare uzuvları' - c. Sermayesi - d. Yabancı kaynakları - III, Etibankın yaptığı yatırımlar - IV. Etibankın istihsal faaliyeti - V. Etibank Teşekkülünün müessese ve iştirâkleri - V. Girişilen yatırımların mali cephesi.

I. Giriş

a. Madencilige ve elektrifikasyona karşı devletin alakası :

Milletlerin refah ve zenginliğini istihsal kuvvetlerinin durumu tayin eder. İki asır evvel meydana gelen sanayi inkilâbını yapan memleketler, tabii ve beşeri kaynaklarını inkişaf ettirmişler, büyük sermaye terakümüne sahne olmuşlar, faal bir ekonomi içine girerek, eskiye nazaran kıyas kabul etmiyecek bir refah seviyesine ulaşmışlardır.

Bu inişafı birlikte yapmayan, «iktisaden az gelişmiş» memleketlerde ise, eski teknik seviye muhafaza edildiğinden, fertlerin vasatı verimleri düşük olmakta devam etmiş, hatta nüfusu milli gelirine nazaran daha fazla artan bazı memleketlerde eski refah seviyesinin muhafazasına bile imkân kalmamıştır. Sermaye terakümü pek cüzi olan bu nevi memleketlerde geniş halk kütleleri asgari maiyet haddinde yaşamaktadır.

Bu memleketlerin durgun bir ekonomi durumundan, faal bir ekonomi durumuna geçebilmeleri, istihsal kuvvetlerini inkişaf ettirecek tedbirlere baş vurmaları, sermaye terakümüne zemin hazırlamak suretiyle olabilir.

İşte, bu gün milli ekonomimizin muhtelif sahalarında müşahade ettiğimiz devlet bankacılığını ve devlet işletmeciliğini bu noktadan mütalea etmek lâzımdır.

Beynelmilel sermaye hareketlerinin geniş ölçüde serbest olduğu 19 uncu Asırda ve 20 inci Asrın başlarında Osmanlı Hükümetleri bu kalkınmayı yabancı sermaye ve teşebbüsten beklemişlerdir. Esasen

mevcut istihsal tekniği ve teşkilâtı, ardi arası kesilmeyen harpler başka türlü harekete de imkân vermemiştir.

Bu devri memleketimiz bakımından bir imtiyaz devri olarak vasıflandırmak mümkündür. Bu devirde yabancı sermaye daha ziyade imtiyaz ve inhisar mevzubahis olan işlere itibar etmiştir. Mali sıkıntı içinde bulunan Osmanlı idaresi ise, bunları sadece teşvik etmiştir. Yalnız madencilik sahasında Cumhuriyetin ilanına kadar verilen 400 ü müteceviz arama ve işletme imtiyazı buna iyi bir misaldir. (Türkei-in : Wirtschaftsdienst, Heft 37, Sept. 1927, Sayfa : 1430)

Fakat alınan neticeler, bu imtiyazların büyük kısmı itibariyle spekülâtif mahiyette olduğunu göstermektedir. İmtiyaz alan firmaların çoğu sermaye bakımından kifayetsiz olduklarından imtiyaz aldıkları yeraltı servetlerimizi sistemâtik bir şekilde işletmekten ziyade, kısa zamanda azami kâr temin edecek bir işletme tarzını tecih etmişler, bir çok maden cevherlerimizin israfına yol açmışlardır.

Halbuki ferdi mülkiyet ve şerbest mübadele esasına dayanan aşırı liberal cemiyetlerde bile yeraltı servetlerine hususi bir önem verilmektedir. Madenler istenildiği gibi artırılması mümkün olmayan, tabiat vergisi millî servet parçalarıdır. Hali hazır ve müstakbel memleket ihtiyaçları düşünülerek ve millî ekonominin menfaatlerine uygun olarak işletilmeleri icabeder.

Bu itibarla hemen hemen her memlekette madencilik, devletin sıkı mürakabesine tabi tutulmuştur. İşletilmesini devlet inhisarı mevzuu olarak kabul eden memleketler bile vardır.

Memleketimizde madenlerin arama, işletme ve mürakabesi hakkındaki mevzuatın menşei kati olarak belli olmamakla beraber, uzun zaman madenlerin mirî mallardan telakki ve devlet hazinesi veya padişah namına işletilmesi esasî cari olmuş, bilahare devlet işletmecilik hususundaki aczini takdir ederek, 1861 tarihinde kabul olunan bir maden nizamnamesi ile imtiyaz usulüne gidilmiştir. 1810 tarihli Fransız Kanunu'ndan mülhem olan bu nizamname muhtelif tadillerle 1322 (1906) tarihine kadar meriyette kalmış, 1322 de yeni bir maden nizamnamesi neşredilmiştir.

Bazı tadillerle 6309 sayılı maden Kanununun neşrine kadar tatbik edilen bu nizamnameye göre, madenler zuhur ettikleri araziden müstakil bir varlık teşkil ederler. İşletilmeleri imtiyaz alınmasına bağlıdır.

3/3/1954 tarih ve 6309 sayılı yeni Maden Kanunu'nda aynı esas muhafaza edilmiştir. Ancak, daha önce 2804 sayılı Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kanunu ve 2805 sayılı Etibank Kanunu ile devlet işletmeciliği lehine konulan hükümler kaldırılmış, madencilikte tekrar hususi tebeddüsün teşviki yoluna gidilmiştir.

Filhakika, Cumhuriyetin ilânını müteakip eski imtiyaz sisteminin meydana getirdiği aşırı yabancılaşmaya karşı bazı tepkiler meydana gelerek, bilahare meriyetten kaldırılan 608 numaralı kanunla, «devlete ait mekşuf madenlerin hükümetçe ya doğrudan doğruya veya türk şirketleri ile birlikte idaresi veya kâra devletin iştiraki şartı ile % 51 sermayesi Türk betaasına ait şirketlere ihale edilmesi kabul edilmiş, 1935 senesinde Etibankın kurulmasıyla madencilik sahasında devlet işletmeciliği lehine kuvvetli bir ceryan başlamıştı.

Bununla beraber memleketimizde madencilik hiç bir zaman devlet inhisarı mevzuu olmamıştır. Kanuni şartları haiz olan herkese arama ve işletme imtiyazı verilmektedir. Hattâ 1950 ve 1954 de neşredilen yabancı sermayeyi teşvik kanunları ve petrol kanunu ile yabancı sermaye yatırımlarını kolaylaştıran bir takım hükümler vaz olunmuştur.

Madencilik hakkında ileri sürülen mülahazalar, enerji kaynakları hakkında da varittir. Bidayette elektrik istihsalinde imtiyaz usulünden faydalanan devlet, bilahare bizzat işletmemiliğe geçmek lüzumunu hissetmiştir. Bir memlekette mevcut su kuvvetleri ve diğer enerji kaynaklarını tetkik ederek, bunlardan milli ekonominin muhtaç bulunduğu elektriğin istihsalini temin etmek modern devletlerin en mühim vazifelerinden birisi sayılmaktadır.

Elektriğin keşfi iktisadi hayatta büyük bir inkılap meydana getirmiştir. Elektrik sayesinde su, kömür, petrol, yer gazı, rüzgâr gibi tabiatte bulunan enerji kaynaklarının istenilen yere nakli kabil olmaktadır. Bir çok sanayi kuruluş yerine tesir eden bu amil, küçük sanatların makine kullanmalarını mümkün kılmak suretiyle bir dereceye kadar büyük sanayi karşısındaki inkırazını önlemiştir. Bu hakikatin memleketimiz bakımından önemini uzun uzadıya anlatmaya lüzüm yoktur. Kaldığı, muhtelif iptidai madde kaynaklarının birbirinden ayrı ve uzak mesafelerde bulunan memleketimizde, ucuz ve bol elektrik istihsali muhtelif sanayi kuruluşunu son derece kolaylaştıracaktır.

Bu sebepledirki, devlet işletmeci olarak yeraltı servetlerimizin kıymetlendirilmesine teşebbüs ederken, elektrifikasyon işini de ele

almıştır. Her iki saha iktisadi kalkınmamızın dayanacağı en mühim tabii kaynakları içine almaktadır. Bu kaynakların değerlendirilmesi, semeresini uzun seneler sonra veren büyük sermaye yatırımlarına ihtiyaç göstermektedir. İmtiyaz usulü istenilen neticeyi hasıl edememiştir. Büyük sermaye terâkümünün bulunmadığı şahsi teşebbüs zihniyetinin, kapitalist hayat tarzının henüz gereği gibi inkişaf etmediği memleketimizde, sermaye terakümü ve işletmecilik bakımından devlete bazı vazifeler terettüp etmektedir. Hususi teşebbüslerin hiç yapmadıkları veya daha az iyi yaptıkları, daha masraflı ve sosyal bakımdan mahzurlu bir şekilde yapabildikleri faaliyetlerin bizzat devlet tarafından icrası prensibi liberal iktisatçılar tarafından bile kabul olunmaktadır.

Bir takım tarihi amillerin tesiri altında geri kalmış memleketlerde, bu prensibin kabulü zaruridir. Nitekim, Cumhuriyetin ilânından itibaren sermayeli istihsale geçmek için devlet tarafından büyük gayretler sarfedildiğini görüyoruz. Devlet yardımı ile kurulan çeşitli bankalar bu gayretlerin mahsulüdür.

Memleketin küçük büyük tasarruflarını topluyarak, kredi, tesis ve iştirâk yolu ile milli ekonomik kalkınmayı finanse eden bankalar, sermayeli istihsal sistemine geçişi temin eden müesseselerdir. Millî istihsal kuvvetlerinin inkişafı için lâzım gelen sermayenin temini, teşebbüs zihniyetinin teşviki bankacılığın inkişafına bağlıdır.

Bu husus devlet sermayesiyle kurulan muhtelif finansman bankalarının gerekçelerinde açıkça zikrolunmuştur. 1925 tarihinde devlet sermayesi ile kurulan Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu gerekçesinde aynen şöyle denilmektedir:

«Memleketimizde sanayi inkişaf ve terakkisi için tevessül edilecek tedabirin en mühimmi mütmerkiz sermayeler vücade getirmek ve halkı teşebbüsâtı iktisadiyeye hazırlamak meselesidir.»

Esas itibariyle hususi sanayie kredi temin etmek, hususi teşebbüslerin finansmanına yardım etmek maksadiyle kurulan, bunun yanında devlet elinde bulunan sanayi işletmelerinin ilerde teşekkülü düşünülen hususi şirketlere devir edilinceye kadar idaresini deruhte etmek ve yeni kurulacak sanayi işletmelerine iştirâk etmek işleriyle vazifelendirilen Sanayi ve Maadin Bankası yedi yıla yakın faaliyetten sonra yerini yeni finansman bankalarına terketmiştir.

Sanayi sahasında Sümerbank, yeraltı servetlerimizin ve enerji kaynaklarımızın kıymetlendirilmesi gayesiyle Etibank kurulmuş, ma-

den sahasında ve elektrifikasyon işlerinde zaruri ön çalışmaları yapmak maksadiyle iki ihtisas müessesesi meydana getirilmiştir.

Bunlardan birisi Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, diğeri Elektrik İşleri Etüt İdaresi'dir.

b. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü :

Memleketimizde maden istihraç sanayiinin teşvik ve inkişafı için devlet tarafından kurulacak bazı ihtisas müesseselerinin ön çalışmalarına ne kadar lüzum olduğunu Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün kurulmasına mezuniyet veren 14/6/1935 tarihli ve 2804 sayılı kanunu gerekçesinde güzel bir şekilde ifade edilmiştir:

«Küçük sermayeler madeicilikte iş göremezler. Ya spekülasyon gayesine matufturlar, veya ademi muvaffakiyete mahkûmdurlar» «Semeresi zaman ve külfetle elde edilen maden işletmeleri kuvvetli sermayelerin işidir. Bizde tetkik ve arama işleri kifayetsiz olduğu için şimdye kadar büyük sermaye maden işlerine karşı hevessiz kalmış, meydan daha ziyade spekülasyon gayesiyle bu işe girmek arzusunu duyanlara boş bırakılmıştır.»

Memleketimizin maden servetlerinden layikiyle, istifade edilebilmesi geniş bir tetkike, işletilecek madenlerin, rantlı bir şekilde işletilebilecek miktar ve evsafa bulunup bulunmamasının tesbitine bağlıdır. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünü kurmakla devlet, bir çok memleketlerde olduğu gibi bu işi üzerine almaktadır.

Enstitünün gayesi, «memleketimizde işletilmeğe elverişli maden ve taş ocağı sahaları bulunup bulunmadığını ve işletilen maden ve taş ocaklarının daha faydalı surette işletilmelerinin nelere mütevekkif olduğunu araştırmak ve buna muktazi ve müteferri bulunan arama ameliyatı, fenni ve jeolojik tetkikat, kimyevi tahlil ve fenni tecrübeler yapmak, harita almak, plân, mürtesem maktalar resmetmek, proje ve fenni raporlar, rantabilite hesapları tanzim etmek gibi bütün teknik ve ilmi işleri görmek ve memleketin madenlerinde ve maden sanayiinde çalışacak türk mühendis, fen memuru, usta başı ve mütehassis işçi yetiştirmektir.» Bunu devlet namına yapabileceği gibi, ücret mukabilinde hususi şahıslar namına da yapabilir.

Enstitü ticari usullerle idare edilmektedir. Sarfiyatı umumi muhasebe, artırma ve eksiltme ve ihale kanunlarına, Divan Muhasebatın vize ve mürakabesine tabi değildir. Memurları hususi müesseselerin müstahdemleri gibi muameleye tabi tutulmaktadır. Bununla beraber Enstitünün tahsis edilmiş bir sermayesi olmayıp, tabi bulun-

duğu Sanayi Vekâleti bütçesine konulan tahsisatla ve ücret mukabili yapacağı işlerden alacağı ücretler, arama masraflarına karşılık alacağı meblağlar, bağışlar ve mevcudundan elde ettiği faizler gibi gelir kaynakları ile finanse edilmektedir.

Enstitü Vekiller Heyeti tarafından tayin edilen bir umum müdür tarafından idare edilir. Umum müdürden başka, bir umum müdür muavini, şube amirleri, lüzum ve ihtiyaç nisbetinde mütehassıs, mühendis ve diğer memur ve müstahdemler bulunmaktadır.

Maden arama işlerini kolaylaştırmak maksadiyle, Enstitü'ye taharri ve iptidai istikşaf ruhsatnamesi almak mecburiyetinin tahmil edilmemesi, Enstitü'nün maden aradığı sahanın, hususi şahısların maden aramalarına kapatılması, şahıslara bu mntıklarda taharri ruhsatnamesi verilmemesi gibi bazı hak ve imtiyazlar tanınmışsa da bu hak ve imtiyazlar 3/3/1954 tarih ve 6309 sayılı maden kanunu ile ortadan kaldırılmıştır.

c. Elektrik işleri Etüt İdaresi :

Elektrik İşleri Etüt İdaresi, memleketimizin iktisadi kalkınması bakımından aynı derecede önemli bulunan enerji kaynaklarının ilmi bir şekilde etüt edilerek, bunların en rasyonel tarzda istismarını temin etmek gayesiyle kurulmuştur. 24/6/1935 tarih ve 2819 sayılı kanunun gerekçesinde açık olarak belirtildiği gibi, yakın zamanlara kadar «bir kaç küçük su santrali istisna edilecek olursa, memleketimizde kurulmuş elektrik santralleri, ya ihraca kabiliyetli iyi cins taş kömürü veya yabancı illerden getirtilen mayi mahrukat ile işletilmekte ve elektrik enerjisi yüksek fiyatlarla satılmakta idi.» «Halbuki elektrik enerjisinin en ekonomik şartlar içinde istihsali, memlekette mevcut su kuvvetlerinden, taş kömürlerinden veya şimdiye kadar kullanılmıyan kömür süprüntülerinden istifade edecek büyük mntaka santrallerinin kurulmasıyla kabildir.»

Bu maksatla Maden Tetkik ve Arama Enstitüsüne muvazi olarak, bir Elektrik İşleri Etüt İdaresi meydana getirilmiştir. Bu idarenin vazifesi, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünde olduğu gibi, memlekette mevcut su kuvvetleri ve sair enerji membalarını tetkik ederek elektrik istihsaline en elverişli olanlarını tesbit etmek, şehir ve kasabalara, fabrikalara, madenlere, demiryollarına ve çiftçilere lâzım olan elektrik enerjisini en ekonomik bir surette temin edecek etütler ve rantabilite hesapları yapmak; müstakbel sanayi programlarındaki elektrikleendirme kısımlarını hazırlamak; elektrik santrallerinin maliyet ve satış hesaplarını tetkik etmek ve santrallerin ve-

rimini arttırma için hükümetçe alınacak çereleri araştırmak gibi elektrik enerjisine dair tetkik ve araştırmalardan ibarettir.

Elektrik İşleri Etüt İdaresi, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünde olduğu gibi, ticari usullerle idare olunmaktadır. Sarfiyatı ve muamelatı umumi muhasebe, arttırma, eksiltme ve ihale kanunlarına ve Divan Muhasebatın vize ve mürakabesine tabi olmadığı gibi, memur ve müstahdemleri hususi müessese memurları gibi muameleye tabidir.

Tıpkı Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünde olduğu gibi, İdare kendisine verilen vazifeyi görebilmek için, umum düdür ve umum müdür muavininden başka, lüzumu kadar şube müdürlerine, mütehasıs, mühendis ve diğer memur ve müstahdemlere malik bulunmaktadır.

İdarenin finansmanı ve diğer hususlarda tabi bulunduğu hükümler Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'ne müşabihtir.

II. Etibank:

a. Kuruluş gayesi ve vazifeleri :

Etibank, yukarda tasvir edilen araştırma enstitülerinin, maden servetlerimizden ve enerji kaynaklarımızdan işletme tesisine elverişli gördüklerini işletecek ticari teşebbüsleri kurmak ve finanse etmek gayesiyle kurulmuştur. 14/6/1935 tarih ve 2805 sayılı Etibank kanununun gerekçesinde «Mevcut mali müesseselerimiz bilhassa aranma devresinde çok rizikolu olan ve büyük sermayeler isteyen maden işlerine ehemmiyetli surette alakalarını hasredememişlerdir. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün kurulmasıyle, bu arama rizikolarının hükümet tarafından deruhte edilmiş olmasına rağmen, zaten kendi yollarında pek mühim sanayi işlerine girişmiş olan mevcut millî müesseselerimizi. bunların bünyelerinde esaslı tadilat yapmadıkça maden işleri ile de uğraşmaya sevketsmek, memleketin bu faaliyet sahasında beklenen istifadeyi hiç bir vechile tahakkuk ettiremez!» denilmektedir.

1935 de 2805 sayılı kanunla kurulan Etibank'a,

Türkiyede bitüm ve petrol ve tabii müştakları için iptidai istikşaf ve taharri ruhsatnameleri, maden taharri ruhsatnameleri veya bunların hisselerini istihsal ve teferru etmek;

Türkiyede maden imtiyazları, maden ocağı imal ruhsat tezkere-leri, taşocağı ruhsatnameleri veya bunların hisselerini istihsal, teferuğ etmek;

Türkiyede elektrik istihsal, nakil ve tevzi imtiyazları almak ve işletmek, elektrik santralleri kurmak, hatları yapmak, elektrik enerjisi dağıtmak, bunlarla alakası olan hertürlü işlerle uğraşmak, her nevi elektrik malzemesi, alatı ve makinesi imal edebilecek fabrikalar kurmak ve elektrik malzemesi, alatı veya makineleri alım, satımını yapmak;

Bu işler için gereken ticari teşebbüs ve işletmeleri kurmak, Türkiye ve haricte kurulmuş olan bu nevi teşebbüslere iştirâk etmek, maden ve enedji istihsalinin gerektirdiği malzemenin alım satımına tavassut etmek gibi vazifeler tahmil edilmiştir.

Banka her türlü banka muamelelerini yapmak selâhiyetini haizdir. Bankanın bu vasfı, memleketimizde her türlü banka muamelesi yapan banka tipine uygundur.

Bununla beraber, Etibank, Sümerbank gibi, hususi sanayie kredi temini vazifesiyle mükellef tutulmamış, bilakis Etibank kanununun 20/5/1955 tarih ve 6590 sayılı kanunla kaldırılan 10 uncu maddesinde, bankanın kredi muameleleri kendi kurduğu veya iştirâk ettiği müesseselerine hasredilmiştir. Bu maddenin değiştirilmesi ile yakın bir gelecekte durumun değiştirileceğini kabul etmek zordur. Etibank bütün imkânlarını hergün biraz daha genişleyen tesis ve işletme faaliyetine sarfetmek zorunda kalmaktadır.

Etibank'ın garp memleketlerindeki Holding şirketlerine benzeyen bir bünyesi vardır. Böylece finansman işlerinde israfa mani olmak, muhtelif müessese ve işletmelerin sermayeleri arasında bir ahenk temini suretiyle umumiyetle kifayetsiz bulunan mevcut sermayenin en müsmir şekilde kullanılmasına imkân hazırlamak, kısaca Holding şirketlerinin faydalarından istifade edilmek istenmiştir.

17/6/1938 tarih ve 3460 sayılı kanuna göre Etibank bir İktisadi Devlet Teşekkülüdür. Kendisine ait madenleri ve enerji işletmelerini birbirleri ile alaka derecelerine göre müesseseler şeklinde birleştirerek idare eder. Gaye muhtelif işletmelerin piyasa ile olan münasebetlerinde birlikte hareketin faydalarından istifade etmektir. Ancak Etibank'ın faaliyeti genişledikçe, bazı işletmeler ayrı bir iktisadi devlet teşekkülü haline konulmuştur. Meselâ Mayıs 1957 de kabul edilen 6974 sayılı kanunla, bu seneye kadar Etibank'a ait bir müessese ha-

linde idare edilen kömür işletmeleri müesseseleri ve Türkiye Kömür Satış ve Tevzi müessesesi Etibank'tan ayrılarak, ayrı bir iktisadî devlet teşekkülü haline konulmuştur. Bankanın yeni teşekküle karşı durumu bir finansman bankası olmaktan ibarettir. Bununla beraber, banka teşekküle kredi verirken bu kredinin iktisadiliğini ve teşekkülün maksadına uygun olarak sarfedilip edilmediğini kontrol etmek suretiyle, yeni teşekkül üzerine hakimiyetini devam ettirmektedir. 6974 sayılı kanunun gerekçesinde kömür işletmeleri müesseselerinin ayrı bir teşekkül haline getirilmesi lüzumu şöyle izah edilmektedir: Etibank mahiyet, faaliyet ve idare tarzları itibariyle birbirlerinden farklı teknik, idari ve mali sistemlere ihtiyaç gösteren çok değişik sanayi ve iktisadi mevzuları kendi bünyesinde toplamış bir müessesedir. Asli kuruluş hedeflerinden birisi de büyük bir maden finansman müessesesi olmasına rağmen, bu vaziyet bankanın bu maksada göre lüzumu kadar semereli bir şekilde çalışmasına mani olduğu gibi, kendisine bağlı bu çeşitli müesseselerin de her birinin hususiyetlerine göre zaruri olan idari ve iktisadi istiklâlleri içinde inkişaflarını geciktirmektedir.

o

Her ne kadar bankaya bağlı müesseseler idarede muhtar iselerde, faaliyetlerine ait bütün direktifleri bankadan alırlar. Bankanın bir şubesi gibi idare edilirler. Halbuki bu müesseselerin her biri memleketimizin ekonomik bünyesinde çok mühim birer mevki sahibidirler ve devlet ve hükûmetin iktisadi politikasının başlı başına tahakkuk ve tanzim organlarıdır. Bu kadar önemli müesseseleri kendi rolleri ile mütenasip selâhiyetlerle teçhiz etmek ve onları milli ekonomimizin içinde vazife ve mesuliyetleri ile karşı karşıya getirmek zarureti belirmiş bulunuyor.»

Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ) namını alan yeni iktisadi devlet teşekkülünün itibari sermayesi 750 milyon liradır. Etibank'tan TKİ'ye devredilen malların ve kıymetlerin değeri bu sermayenin nüvesini teşkil etmektedir. Devredilen kıymetler Etibank'ın tediye edilmiş sermayesinden düşülecektir. Bunun dışında umumi bütçeden ayrılan tahsisat, teşekkülün kârından sermayeye yapılacak ilâve yeni teşekkülün başlıca öz sermaye kaynağını teşkil etmektedir.

b. Etibankın İdare Uzuvarları:

Etibankın idare uzuvarları anonim şirketlerin uzuvarlarına benzetilmektedir. Umumi heyeti, idare meclisi, umum müdür ve muavinlerinden teşekkül eden umum müdürlüğü ve umumi murakabe heyeti mevcuttur.

Etibankın semayesinin tamamı devlete ait olduğundan, umumi heyet zaruri olarak, devlet mallarının hüsnu idaresinin en yüksek kontrol mercii ve mürakibi bulunan Büyük Millet Meclisi'nin Bütçe, Adliye, Divanı Muhasebat, Maliye, İktisat, Ziraat Encümenleri reis ve reis vekilleri ile mazbata muharrirleri ve kâtiplerinden ve bu encümenlerin her teşrii yıl için kendi azası arasından seçecekleri beşer zattan ve Divanı Muhasebat birincî reisinden ve Umumi Mürakabe Heyeti Reisi ile İktisadi Devlet Teşekkülleri ve sermayesi bir milyon liradan fazla bulunan milli bankaların idare meclisi reis ve umum müdürlerinden tereküp etmektedir. Umumi heyete başkanlık vazifesi Başvekile veya Başvekilin tevkil edeceği vekile verilmiştir.

İdare meclisi, umum müdür dahil olmak üzere bir reis ve dört azadan tereküp etmektedir:

Bankanın mürakabesi bidayette Banka Kanunu'nun 13 üncü maddesine göre teşekkül eden üç kişilik bir mürakip heyeti marifetiyle yapılırken, 3460 sayılı kanunun neşrinden sonra bütün iktisadi devlet teşekkülleri için Başkanlığa bağlı merkezi bir mürakabe heyeti kurulmuştur. Reis ve azaları İcra Vekilleri Heyetince seçilen bu heyet Etibank'ı ve Etibank'a bağlı müesseseleri idari, mali ve teknik bakımdan devamlı şekilde kontrol ve mürakabe eder. Mürakabe neticelerini rapor halinde Sanayi Vekâleti'ne, Umumi Heyet azalarına ve Etibank Teşekkülüne verir.

Banka hususi hukuk hükümlerine ve ticari usullere göre idare edilmektedir. Devlet idaresinin tabi tutulduğu Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanununun hükümlerine, Divanı Muhasebatın mürakabesine ve inşaat bakımından 2443 ve 2799 sayılı kanunların hükümlerine tabi değildir.

Banka ve kendisine tabi müesseselerin hukuki mesuliyetleri tipik anonim şirketlerde olduğu gibi sermayeleri ile mahduttur.

Bu organizasyon şeklinin gayesi, idareyi basitleştirme, bürokrasiyi azaltmak, sürüm ve mübaya işlerinde iktisadi nokta-i nazarı hakim kılmak ve rantabilite temini gibi hususi teşebbüslerin ana vasıflarını elde etmektir. Fakat buna rağmen, Zürih'li Prof. Saitzew'in (x) dediği gibi, «bir devlet teşebbüsü bir devlet teşebbüsüdür.» Etibank'ın hususi teşebbüslerde olduğu gibi sadece kâr gayesiyle hare-

(X)Die öffentliche Unternehmung der Gegenwart, Tübingen 1930

ket etmesi mümkün değildir. Etibank'ın kurulmasına amil olan en mühim saiklerden biri de budur.

Madencilik tarihimizde tamamen kâr gayesiyle hareket eden hususi firmalara ait bazı işletmelerin, imtiyazını aldıkları madenlerin sadece rantabl kısımlarını işlettikleri, rantabilite hududunda bulunan veya rantabl olmıyan kısımlarını kendi haline bıraktıkları tesbit edilmiştir. Bu hal tabiaten mahdut bulunan maden cevherlerinin israfına yol açmıştır.

Devlet işletmeciliği bu türlü işletme zihniyetini ortadan kaldırmıştır. Devlet işletmesi kâr ve amme menfaati gibi, çok defa bir birine zıt gayeleri telif etmek mecburiyetindedir. Etibank'ın faaliyetlerinde aynı esas hakimdir. Etibank sosyal politika bakımından hususi işletmelere örnek olacak bir patron durumundadır. Rantabl olmıyan işletmelerin açıkları, rantabl teşebbüslerin fazlalığı ile kapatılmaktadır.

c. Etibank'ın sermayesi :

İktisaden az gelişmiş memleketimizde büyük sermaye isteyen modern istihsal metodlarını yerleştirmek maksadiyle devlet tarafından kurulan çeşitli finansman bankalarımızda olduğu gibi, Etibank'ın mühtaç olduğu sermayenin, devlet bütçesinden ayrılan paralar, ayın olarak devir edilen kıymetler, banka kârının sermayeye ilâvesi gibi gagnaklardan meydana geldiğini görmekteyiz.

Banka kanununun 8/2/1946 tarih ve 4851 sayılı kanunla tadil edilen 8 inci maddesinde bu kaynaklar şöyle sıralanmıştır :

1. Devlet bütçesinden ayrılan paralar ve Maliye Bakanlığı'nın bulacağı avans ve krediler - Kanun, Bankaya temin edilen avans ve kredilerin itfası ve faiz bedellerinin her yıl bütçeye konulacak ödekle karşılanacağını yazmaktadır;

2. Bankanın kârlarından sermayeye ilâve edilen meblâğlar. Banka kanununun 16 inci maddesine göre, «Bankanın senelik safi temettuundan, evvelâ 10 % ihtiyat akçesi olarak ayrılır, geriye kalandan Banka Umumi Heyeti'nin kararı ile en çok 2 % ye kadar İdare Meclisine ve 3 % kadarı da ikramiye olarak memurlara verilir.» «Safi kârın mütebaki kısmı, Banka'nın itibari sermayesi tamamlanmaya kadar bu sermaye hesabına geçirilir.»

Aşağıda zikredildiği gibi, kâr Banka sermayesinin mühim bir kaynağını teşkil etmekte olup, bu yolla 1954 senesine kadar Bütçeden ayrılan tahsisat yekûnuna yakın bir sermaye elde edilmiştir.

3. Madencilik, elektrik istihsal, nakil ve dağıtma sanayii, maden cevherleri ve taşocağı maddeleri ve elektrik malzemesi aletleri ve makineleri ile maden malzemesi ticaret ve sanayii ile ilgili işleri görmek maksadıyla kurulmuş olan ticari kurumlardaki Hükûmetin katılma paylarının devri;

4. Terkedilmiş, mahlûl veya herhangi bir suretle olursa olsun Devlet veya Hükûmete bağlı kurumlar eline geçmiş veya geçecek maden imtiyazlarının, maden ocağı imar ruhsat tezkerelerinin, taşocağı ruhsatnamelerinin maden arama ve ilk istikşaf ruhsatnamelerinin, elektrik istihsal, nakil ve dağıtma imtiyazlarının veya bu gibi imtiyazname, ruhsat tezkeresi, ruhsatname hisselerinin ve bunlardan doğan bütün hakların ve menfaatlerin devri ve bunların devrinde ve keşfedilmiş madenlerin ihalesinde bu haklara bağlı olup kıymetlendirilmesi gereken arazi ve demirbaş eşyanın devri;

5. Terkedilmiş, mahlûl veya herhangi bir suretle Hükûmete geçmiş ve Hükûmetçe özel veya tüzel kişilere, icar veya iştirâk suretiyle işlettilmekte bulunmuş olan madenlerin veya maden ocaklarının veya bunların hisselerinin getirmekte olduğu kâr hisselerinin veya kira karşılıklarının devri;

6. Hükûmet veya Hükûmete bağlı kurumlar elinde bulunup iş-tigal konusunda işe yarıyabilecek arazi veya demirbaş eşyanın ayın olarak devri..

Bankanın 1935 senesinden 1957 senesinin sonuna kadar bu çeşitli kaynaklardan temin ettiği sermaye 1 No. lu tabloda gösterilmiştir. Bu tabloda 1954 e kadar teferruatı ile verilen rakamların tetkikinden anlaşılacağı gibi, Banka'nın tediye edilmiş sermayesinin bir kısmı, Devlet Bütçesi'nden ayrılan ödeneklerden, Banka kârından nakil edilen meblâğlardan ve Amerika Birleşik Devletlerinin Marshall Plânı dahilinde memleketimize açtığı kredilerden meydana gelmiştir. Buna mukabil Banka'ya ayın olarak devir edilen tesisat bedelleri ile hususi maden işletmelerindeki devlet aidatı bu derece büyük bir ehemmiyeti haiz bulunmamaktadır.

1 No. lu T A B L O

TABLO

Yıllar	U. S. A. Kredisinden	Maliyeden nakledilen Tediye T. L.	Ayniyat olarak Tahsilât T. L.
1935	—	37.500.—	—
1936	—	762.500.—	2.000.000.—
1937	—	900.000.—	—
1938	—	100.000.—	116.834.86
1939	—	—	—
1940	—	—	103.828.—
1941	—	—	—
1942	—	2.150.000.—	4.150.000.—
1943	—	15.500.000.—	75.588.56
1944	—	7.800.000.—	56.164.55
1945	—	8.135.279.—	24.923.35
1946	—	2.000.000.—	—
1947	—	2.000.000.—	118.250.—
1948	—	3.000.000.—	—
1949	—	3.500.000.—	87.475.50
1950	—	22.500.000.—	12.183.25
1951	—	21.683.000.—	—
1952	—	—	—
1953	69.345.976.60	—	—
1954	—	—	—
1935-54 Yekûnu	69.345.476.60	90.068.279.—	6.745.245.07
1955			
1956			
1957			

1957 Sonunda tediye edilmiş sermaye yekûnu.

: 1

Aidat tahsilâtı T. L.	63 No.lu Ocak kâr Hisseleri T. L.	Banka kârlarından nakledilen T. L.	Y E K Ü N
—	—	—	37.500.—
—	—	—	2.762.500.—
448.078.45	—	12.325.37	1.360.403.82
74.899.39	—	88.693.41	380.427.66
333.140.55	31.019.05	598.854.58	963.014.18
843.176.96	92.718.76	509.024.01	1.548.747.73
56.304.81	—	—	56.304.81
49.316.54	—	1.837.413.97	8.186.730.51
117.178.35	—	—	15.692.766.91
6.102.37	—	1.737.579.44	9.599.846.36
1.259.15	—	1.100.253.88	9.261.715.36
1.001.—	—	493.489.10	2.494.490.10
1.200.47	—	1.353.050.05	3.472.500.52
347.582.20	—	1.166.048.68	4.513.630.88
1.001.—	—	4.772.851.90	8.361.328.40
1.322.28	—	4.892.303.76	27.405.809.29
37.457.84	—	7.399.220.37	29.119.678.21
497.774.14	—	17.003.727.08	17.501.501.22
417.938.04	—	19.500.841.40	89.264.256.04
406.899.81	—	(*) 912.084.73 16.039.009.88	912.084.73 16.445.909.69
3.641.633.33	123.737.81	79.416.771.61	249.341.146.42
			— 5.446.266
			+ 21.538.291
			— 159.886.632
			105.046.539

(*) 1954 senesi bilançosuna alınan 1952 senesi temettü karşılığı olup kârdan ödenmiş sermayeye naklinden.

Filhakika, 1954 yılı sonuna kadar tediye edilmiş sermayenin % 36 sı muhtelif yıl bütçelerine konulan tahsisatla, % 32 si Banka kârlarından, % 28 i Amerikan kredilerinden temin edildiği halde, ancak % 2,6 si Banka'ya devir edilen tesisat tebelllerinden ve % 1,4 ü hususi maden işletmelerindeki devlet aidatından elde edilmiştir.

Bankanın kuruluş kanunu, 3460 sayılı kanun ve Ticaret kanunu hükümlerine göre 1957 sonuna kadar tefrik ettiği ihtiyat sermaye ye kûnu 23,1 milyon lirayı geçmiştir.

Bankanın tediye edilmiş sermayesinin günden güne artması ve aşağıda görüleceği gibi, yatırım faaliyetinin genişlemesi, itibari sermayenin de muayyen fasllarla artırılmasını ticabettirmiş, 1935 de 20 milyon lira olarak tesbit edilen banka itibari sermayesi 1942 de 4269 sayılı kanunla 100 milyona, 1946 de 4851 sayılı kanununla 150 milyona, 1953 de neşredilen 6121 sayılı kanunla 500 milyona yükseltilmiştir.

Bu hal 2 numaralı tabloda görüldüğü gibi, tediye edilmiş sermayenin itibari sermayeye olan nisbetinin zaman zaman ani sükutuna sebep olmuşsa da yeni yatırım plânları tahakkuk ettikçe aradaki fark azalmıştır. Nitekim, 1935 de Banka'nın ödenmiş sermayesi itibari sermayesinin ancak % 14 üne tekabül ederken, 1941 de % 35,5 a yükselmiş, 1942 de itibari sermayenin 100 milyona çıkarılması neticesinde % 15,3 e düşen nisbet, 1945 de % 49,9 a yükselmiş, 1946 da itibari sermayenin 150 milyona çıkarılması üzerine % 34,9 a düşükten sonra, seri bir yükselme ile 1952 senesinde % 95 e kadar yükselmiştir. Fakat 1953 de itibari sermayenin tekrar yükseltilmesi üzerine % 46 ya kadar düşen nisbet, bundan sonra tedrici bir yükselme ile 1956 da % 53 e kadar çıkmış. Fakat bir sene sonra Kömür işletmelerinin ayrılması üzerine tekrar % 21 e düşmüştür.

TABLO : 2

Seneler	İtibari sermaye	Ödenmiş sermaye	Ödenmiş Ser- maye artışı	Ödenmiş ser- mayenin iti- bari serma- yeye nisbeti %	İhtiyat ser- maye
1935	20.000.000	37.500,—	37.500,—	0,19	—
1936	20.000.000	2.762.500,—	2.762.500,—	14	2.636,07
1937	20.000.000	4.160.403,82	1.360.403,82	20,8	2.636,07
1938	20.000.000	4.540.831,48	380.427,66	22,70	82.397,98
1939	20.000.000	5.503.845,66	963.014,18	27,52	82.392,93
1940	20.000.000	7.052.593,39	1.548.747,73	35,26	144.627,34
1941	20.000.000	7.108.898,20	56.304,81	35,54	144.627,34
1942	100.000.000	15.295.628,71	8.186.730,51	15,30	371.810,12
1943	100.000.000	30.988.395,62	15.692.766,81	30,99	595.796,24
1944	100.000.000	40.588.241,98	9.599.846,36	40,59	595.716,80
1945	100.000.000	49.849.957,34	9.261.715,36	49,85	1.595.819,10
1946	150.000.000	52.344.447,44	2.494.490,10	34,90	1.167.653,06
1947	150.000.000	55.816.947,96	3.472.500,52	37,21	3.854.563,28
1948	150.000.000	60.330.578,84	4.513.630,88	40,22	7.613.311,70
1949	150.000.000	68.691.907,24	8.361.320,40	45,79	10.846.216,82
1950	150.000.000	96.097.716,53	27.405.809,29	64,07	13.654.698,20
1951	150.000.000	125.217.394,74	29.119.678,21	83,48	14.523.966,12
1952	150.000.000	142.718.895,96	17.501.501,22	95,13	16.518.538,22
1953	500.000.000	232.009.894,73	89.290.998,77	46,40	18.809.163,92
1954	500.000.000	249.341.146,42	17.331.251,69	49,80	20.801.587,52
1955	500.000.000	243.394.880,—	5.646.266,—	49,—	20.801.288,—
1956	500.000.000	264.933.171,—	21.538.291,—	53,—	23.145.695,—
1957	500.000.000	105.046.539,—	159.886.632,—	21,—	23.145.695,—

d. Bankanın yabancı kaynakları :

Etibank tesis ve işletme faaliyetinde buraya kadar anlatılan öz varlığı ile iktifa etmemiştir. Banka Kanunu'nun 3 üncü maddesi Banka'ya, «Vekiller Heyetinin kararı ile tutarı itibari sermayesinin yarısını geçmek üzere faizli ve faizsiz, ikramiyeli veya ikramiyesiz, kâra iştirâkli veya iştirâksiz tahvil çıkarmağa» yetki vermiştir. Ancak memleketimizde inkişaf etmiş bir sermaye piyasası bulunmadığından ve halkın tarihi ve moneter sebeplerle kıymetli senet alım satımına garp memleketleri derecesinde rağbet göstermemesi yüzünden, tahvil çıkarmak suretiyle uzun vadeli sermaye temini kolay olmaktadır. Bu sebeple Etibank, uzun vadeli yatırımları için normal olan bu yola tevessül etmemiştir. Kısmi azamı kendi müesseselerine ve hazineye ait mevduatından, Merkez Bankası kredisinden ve son zamanlarda Emekli Sandığı ve İşçi Sigortaları, Amortisman sandığı gibi malî müesseselerimizin açtığı yine esas itibariyle kısa vadeli kredilerden faydalanmıştır. Banka hususî tevdiatı arttırmak için büyük gayret serfetmektedir.

3 numrolu tablo Banka'nın yabancı kaynaklarının tekâmül seyrini göstermektedir. Bu tabloya göre, Banka bidayette Merkez Bankası kredisinden, mevduattan faydalanırken, son zamanlarda Emekli Sandığı ve İşçi Sigortalarından, Amortisman Sandığından kredi almağa başlamıştır.

Bu kredilerin bir kısmının, Marshall Yardımı'nın istimal tarzından ileri geldiği söylenebilir. Banka bu kredilerden bir kısmını direkt ve tiraj yolu ile kullanılan bu yardımlara karşılık temininde kullanmıştır. Yani döviz olarak Banka'nın emrine amade kılınmıştır.

Banka'nın yabancı kaynaklarının 1954 e kadar tekâmül seyrini gösteren 3 numrolu tablonun tetkikinden anlaşılacağı gibi, bilhassa 1948 den sonra yabancı kaynaklarda görülen aşırı artış nazarı dikkati çekecek derecededir. Bu husus aşağıda izah edilmiştir.

1954 sonunda Banka'nın 524 milyon liradan ibaret bulunan yabancı kaynaklarının % 23,3 ü muhtelif şekilde Merkez Bankasından alınan kredilerden, % 28,6 sı bilhassa Banka'ya tabi işletmelerin mevduat ve hesabı cari şeklindeki alacaklarından, % 6,4 ü Hazine'nin vadeli mevduatından, % 20 Amortisman Sandığından alınan istikrazdan, % 21,2 si ise, Emekli Sandığı ve İşçi Sigortalarının Banka'daki vadeli mevduatından terekküp etmektedir.

III. Etibankın yaptığı yatırımlar:

A) Etibank'ın yatırım faaliyeti :

Yabancı ve öz kaynaklarının bilhassa son senelerde süratli bir tempo ile arttığını müşahade ettiğimiz Etibank'ın maden ve enerji işlerindeki yatırımlarını başlıca üç safhada tetkik edebiliriz:

1. Bankanın kuruluşundan İkinci Dünya Harbi'nin başına kadar geçen birinci safha, bu günkü Etibank Teşekkülü'nün taazzuvu için bir hazırlık safhası olarak mütelâa edilebilir.

Bu safhada, Banka devir aldığı bakımsız ve metrük bir halde bulunan maden işletmelerinin islah ve istihsale geçirilmesi işleri ile uğramıştır : Meselâ Guleman krom madenlerini işletmek üzere Şark Kromları Türk A.Ş. kurulmuş, istihsal ve nakliye işleri için gerekli tesisatın kurulmasına çalışılmış, Ergani bakır madeninde Alman Grubu hisseleri satın alınarak 4,5 milyon lira sermayeli bir şirket kurulmuş, madenin teçhizine başlanmış, Kuvarshan Bakır Madeni İşletmesinin islahına geçilmiş, Keçiborlu Kükürtleri Şirketi'ndeki Sümerbank hissesi satın alınarak istihsalinin artırılmasına çalışılmıştır.

Yine bu devirde, Fransız sermayeli Ereğli Kömür Şirketi Hükümetçe satın alınarak, satın alma kıymeti üzerinden Etibanka devir edilmiş. Fransız şirketi ile yapılan bu mukavele, Ereğli Kömür Havzasında yapılması zaruri bulunan rasyonelleşme için bir başlangıç olarak mütalâa edilebilir. Filhakika Ereğli kömür madenlerinin birbirinden ayrı yerli, yabancı bir çok işletmelerin elinde bulunması rasyonelleşmeye mani idi. Zira şirketlerin herbiri ayrı metodlarla çalışıyorlardı. Tesisleri eksikti. Nakliye şebekeleri ve hava yolları birbirine bağlanacak durumda değildi. 1937 senesinde Hükümetçe kabul edilen üç senelik maden programı 1938 de geliştirilerek 4 senelik bir plân hazırladı. Bu plânda Ereğli kömür işletmesinin islahı ehemmiyetle ele alınmıştır. Bu meyanda 1938 senesi ocak ayında Havza, Ereğli İşletmesi Müessesesi haline sokulmuş, Çatalağzı Elektrik Santralının etüd ve projesi ele alınmış, bir sene sonra da Santral'ın tesisi İngiliz Metropolitan Viskers firmasına ihale edilmiştir. Fakat Harbin başlaması Santral inşasını gayri mümkün kılmış, inşaat Harpten sonra tahakkuk ettirilebilmiştir. Çatalağzı Santrali, harpten sonra Etibank'ın kurduğu en mühim tesislerinden birisidir.

Karabük Demir ve Çelik Sanayiinin ham demir ihtiyacını karşılayan Divriği Demir Madenleri İşletmesi de bu devre zarfında mey-

TABLO
Y a b a n c ı

Seneler	Merkez Bankasından hazine kefaleti ile alınan	Merkez Bankası Senet ve akreditif kredileri	Mevduat ve cari Hesaplar	Hazinenin vadel Mevduat
1935	---	---	---	---
1936	---	---	28.761,79	---
1937	---	---	517.397,79	---
1938	---	---	2.377.675,30	---
1939	8.920.000	---	876.168,84	---
1940	17.025.000	---	1.550.580,---	---
1941	23.750.000	---	6.769.025,79	---
1942	31.500.000	---	2.041.320,84	---
1943	30.000.000	---	1.851.648,23	---
1944	30.000.000	5.300.000,---	22.514.997,07	2.067.460,18
1945	30.000.000	3.647.805,61	20.532.565,13	1.558.120,61
1946	30.000.000	7.805.615,87	28.765.033,64	---
1947	43.000.000	9.987.164,88	26.290.491,81	4.351.319,39
1948	59.440.000	9.848.733,92	42.810.556,---	4.358.288,66
1949	69.640.000	7.936.066,67	38.430.816,42	19.816.043,08
1950	70.030.000	20.502.266,74	25.043.430,99	18.578.853,38
1951	69.230.000	26.693.408,02	64.553.131,42	18.500.000,---
1952	69.230.000	34.999.890,08	68.050.573,45	18.500.000,---
1953	69.230.000	46.154.451,17	113.929.452,67	15.007.500,---
1954	69.230.000	55.333.636,57	148.782.899,11	34.234.800,17

: 3

K a y n a k l a r

Amortisman San- dığından vadeli istikraz	İşçi Sigortaları Emekli Sandığı vadeli mevduatı	Ecnebi firmalardan alınan tahsisat kredileri	Yabancı kaynakların yekûnu
—	—	—	—
—	—	—	28.761,79
—	—	—	517.397,25
—	—	—	2.377.675,30
—	—	—	9.796.168,84
—	—	—	18.575.580,—
—	—	—	30.519.025,79
—	—	—	33.541.320,84
—	—	—	31.851.648,23
—	—	—	59.882.457,25
—	—	—	55.738.491,30
—	—	—	66.670.649,51
—	—	—	83.628.976,08
—	—	—	116.457.582,58
—	—	—	135.822.926,17
—	3.500.000,—	—	137.654.533,11
—	28.368.876,82	—	207.345.416,26
—	56.516.057,77	—	247.296.521,30
46.000.000	69.041.840,67	—	359.363.244,51
105.000.000	111.526.253,09	15.888.663,16	524.107.588,94

dana getirilmiştir. Bu devre linyit kömürü istihsaline de önem verilmiştir.

Bütün bu istihsal işleri ve istihsalin artırılması için sarfedilen gayretlere rağmen, Ergani Madeni'nin satın alınmasından mütevellit uzun vadeli borçlanma hariç tutulacak olursa, Bankanın bu yatırım faaliyeti durgun bir seyir takip etmiştir. Banka'nın 20 milyon lira olarak tesbit edilen itibari sermayesinin 1938 sonuna kadar ödenmiş kısmı % 20,70 olup, yabancı kaynaklardan istifadesi de mahdut kalmıştır. Bu devirde Merkez Bankası kredisine müracaat edilmediği görülmektedir. Bankanın en mühim sermaye kaynaklarından birisi olan kârı da büyük bir yekûn tutmaz. 1936 yılında 17.574 liradan ibaret olan kâr, 1938 de 693.836 liraya yükselebilmiştir.

2. 1939 dan 1948 e kadar geçen ikinci devrede, İkinci Dünya Harbinin şartları hakim olmuştur. Yapılan plân ve projelerin, Avrupa memleketlerinden makine ve yedek parça tedarikindeki güçlükler dolayısıyla tatbiki güçleşmiş, işçi ücretlerinde, ham madde fiyatlarında vaki yükselmeler, dış mübadelenin zorlaşması, fiyat düzeninin bozulması arzu edilen gelişmeye mani olmuştur.

Meselâ Çatalağzı Termik Santrali inşaatı, ihaleye rağmen Harp sonuna kalmış, diğer sahalardaki iş programlarının tatbikinde de aksamalar meydana gelmiştir. Bununla beraber, bu devrede Banka'nın öz ve yabancı kaynaklarında ve buna muvazi olarak yatırımlarında daha seri bir artışın husule geldiğini, Harpten sonraki kalkınma için zemin hazırlandığını müşahede etmekteyiz.

Filhakika, kömür istihsalinin artırılması ve istihsal maliyetinin düşürülmesi için zaruri bulunan Ereğli Kömür İşletmelerinin Füzyonu bu devirde tamamlanarak, Ereğli Kömür İşletmesi Müessesesi vücade getirilmiş, Kömür satışını tanzim etmek üzere Türkiye Kömür Satış ve Tevzi Müessesesi kurulmuş, yine rasyonelleşme mülahazası ile Soma, Değirmisaz, Tunçbilek linyit madenleri işletmeleri, Garp Linyitleri İşletmesi Müessesesi altında birleştirilmiş, Keçiborlu Kükürtlerinde İş Bankası'nın hissesi satın alınarak Keçiborlu Kükürtleri İşletmesi Müessesesi kurulmuştur. Keza Ergani Bakır Madeni İşletmesindeki İş Bankası hissesi satın alınmış ve harbin sona erdiği 1945 senesinde Ergani, Kuvarshan ve Murgul Bakır İşletmeleri bir müessese halinde birleştirilmişse de, bilahare tekrar iki ayrı müessesese haline konulmuştur. Yukarda bahsi geçen Kömür işletmeleri 1957 yılında Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ) namı altında yeniden teşkilâtlandırılmıştır.

Organisasyondaki bu ittihat ve gelişmeye muvazi olarak, işletmelerin imkân dahilinde islahı, maden istihsalinin arttırılması için çeşitli yatırım faaliyetlerinde bulunulmuş, iş kuvvetlerinin mühim bir kısmının silâh altına alınması hasebiyle bilhassa kömür işletmelerinde iş mükellefiyeti vazolunmuş, mahkûm işçilerden istifade yoluna gidilmiştir.

Aynı şeyler Şark Kromları, Divriği Demir Madenleri için söylenebilir. Divriği Demir Madenleri için Harbin arifesinde hazırlanan projenin tatbikini harp şartları imkânsız kılmışsa da, Karabük'ün demir ihtiyacını temin etmek için muvakkat tesisler vücade getirilmiştir.

İkinci Dünya Harbi nihayete erdikten sonra, makine vesair tesis malzemesi tedarikindeki güçlükler uzun müddet devam etmiştir. Bununla beraber Harp dolayısıyla aksayan projelerin yeniden tatbik mevkiine konulması, maden işletmelerimizin islah edilerek modern tesisatla teçhizi kaçınılmaz bir zaruret olarak ortaya çıkmıştır. Nettekim, inşası geri bırakılan Çatalağzı santralının inşasına başlanmış, maden ve enerji istihsalinde yeni bir hamle yapılmak üzere harekete geçilmiştir.

Bu devrede Banka'nın öz varlığı ve yabancı kaynaklarında daha süratli bir gelişme görülmektedir. Banka itibari sermayesi 1942 de 100 milyon liraya, 1945 de 150 milyon liraya çıkarılmış olup, bunun 1947 ye kadar tediye edilmiş kısmı 55,8 milyon liraya yükselmiştir. Bu devrede yabancı kaynaklardaki gelişme daha büyük olmuştur. Bilhassa Merkez Bankası kredisindeki artış göze çarpmaktadır (Tablo : 3). Bankanın mevduat ve hesabı carilerinde de 1944 den sonra kuvvetli bir artış görülmektedir. 3 numrolu tablonun tetkiki, Bankanın Merkez Bankası kredi limitini tam olarak kullandığını, bir marj bırakmadığını göstermektedir. Bu hal madenciliğimizin gelişmesi için katlanılan büyük fedakârlıkları ifadeye kâfidir. Bu safha Teşekkül'ün kârı da mühim bir sermaye kaynağı haline gelmiştir. 1947 yılı kârı 8 milyon lirayı geçmiştir.

3. Üçüncü devre : 60000 kilovatlîh Çatalağzı Termik Santrali'nin işletmeye açıldığı 1948 senesi Etibank tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder. Filhakika 1948 de maden işletmelerinin amenejmanı mntaka santrallerinin kurulması ve nakil hatlarının tesisi için yarım milyar liradan fazla bir yatırım plânı hazırlanmış 1950 den sonra bilhassa enerji sahasında kurulması kararlaştırılan yeni tesislerle bu miktar bir buçuk milyar liraya yaklaşmıştır.

Harpten sonra, memleketimizin hergün biraz daha artan kömür ihtiyacının karşılanması gerek millî sanayimiz bakımından, gerekse dış piyasada ehemmiyeti haiz bulunan krom, demir, bakır, kükürt gibi diğer madenlerin istihsal miktarlarının ve randımanlarının artırılması büyük sermaye yatırımlarına ihtiyaç göstermiştir.

Yalnız Ereğli kömür havzasında,

— Enerji ihtiyacının giderilmesi,

— İstihsalin artırılması için lüzumlu olan ihraç tesislerinin, yer altı yol şebekelerinin inşa ve ikmali,

— Yüksek kapasite ve verimde yeni yıkama tesislerinin kurulması,

— Yeni siyejler için yeni havalandırma tesislerinin kurulması, mevcutlarının islah ve tevsii,

— Artması beklenen istihsalin imrarına imkân verecek liman ve yükleme tesislerinin inşası,

— İstihsalin artması için gerekli bulunan diğer sabit ve müteharrik makinelerin getirilmesi ilh.

400 milyon liraya yakın bir yatırıma ihtiyaç göstermekte idi.

Marshall Yardım Plânı ve temini düşünülen diğer dış krediler, bu muazzam yatırım plânının icabettirdiği dış sarfiyatı karşılamak imkânını bahşediyordu.

Gerek bu yardımlar, gerekse Hükümetin maden ve enerji davasının hallini millî kalkınmamızın en mühim şartlarından birisi olarak ele alması, Etibank'ın maden ve enerji mevzuundaki yatırımlarını evvelki senelerle mukayese edilmeyecek derecede genişletmesine amil oldu. Halen Kömür Havzasında yapılması kararlaştırılan tesislerin büyük bir kısmı bitmiş bulunmaktadır. Divriği Demir Madenlerinde senede 400 bin ton demir cevheri istihsal edebilecek tesisat vücuda getirilmiş, krom, bakır, kükürt, kurşun ihraç eden çeşitli maden işletmeleri islah ve yeni teçizatla teçiz edilmiş, yurdumuzda ilk defa büyük çapta elektrifikasyon işine girilerek büyük bölge santrallerinin inşasına geçilmiştir. Daha önce inşasına başlanılan Çatalağzı Termik Santrali 1949'da istihsale geçmiş ve 1954'de istihsalini 325 milyon Kw'ya yükseltebilmiştir. Sarıyar Hidroelektrik Santrali Soma, Tuncbilek Termik santrallerinin inşası ikmal edilerek işletmeye açılmıştır. Muhtelif elektrik nakil hatları işletmeye açılmıştır. Ha-

zer hidro elektrik santralının birinci kısmı bitirilerek, tecrübe işletmesi yapılmıştır. İkinci kısmı inşa halindedir.

Memleketimizde bilhassa 1951 senesinden sonra tatbikine geçilen geniş elektrifikasyon programına göre 1960 yılında enerji istihsalimizin 4 milyar Kwh yı geçeceği hesap edilmektedir. Bu plânın tahakkukunda Etibank'ın payı çok büyüktür. Halen Ereğli Kömür Havzasının enerji ihtiyacından başka, İstanbula enerji gönderen Çatalağzı Santrali 1953 yılının başında Çatalağzı Elektrik İstiksal ve Tevzi Müessesesi namı altında Etibank'a bağlı ayrı bir müessese haline getirilmiştir.

Maden ihraç sanayii ve elektrifikasyon mevzuunda girişilen bu muazzam yatırım faaliyeti bilhassa yabancı kaynaklardaki büyük gelişme ile finanse edilmiştir. Bankanın nominal sermayesi 1953 de 500 milyon liraya çıkarılmış isede, bunun 1956 de tediye edilmiş kısmı 265 milyon liradır. 1957 de kömür işletmelerinin Etibank'tan ayrılarak ayrı bir iktisadi devlet teşekkülü haline getirilmesinden sonra, Etibank'ın tediye edilmiş sermayesi 105 milyona düşmüştür. Yeni teşkil edilen Türkiye kömür işletmeleri kurumu ile beraber Etibank camiasının yatırımları 1,5 milyara yaklaşmaktadır. Böylece yatırımların büyük bir kısmı yabancı kaynaklarla finanse edilmiş bulunmaktadır. Bunun dış finansman kısmı Marshall yardımından ve sair dış kredilerden temin edilmişse de, iç finansman bakımından kısa vadeli Merkez Bankası kredisinden istifadeye devam olunmuş, artan şekilde Emekli Sandığı, İşçi Sigortaları ve Amortisman Sandığı kredilerine müracaat olunmuştur. Bu krediler de umumiyetle kısa vadeli dir. Bu hale göre, geçen Ağustosta para ve kredi hacminin tahdidini yolunda alınan kararlardan en fazla bu bankanın müteessir olacağı söylenebilir. Bununla beraber yeni tesisler için veriminin yükselmesine amil olmuştur.

IV. Etibank'ın istihsal faaliyeti :

Yukarda anlatılan sermaye yatırımları neticesinde Etibank'a bağlı işletmelerin maden istihsalı büyük artışlar kaydetmiştir. 4 numaralı tablo memleketimizde başlıca madenlerin istihsal miktarlarını ve Etibank'ın iştirâk nisbetlerini göstermektedir. Bu tabloya göre, Harpten evvelki seviyeye nazaran taş kömürü istihsalinde iki mislinden, fazla linyit kömüründe 20 misline yakın bir artış kaydedilmiş, demir, istihsalı üç mislinden fazla artmış, krom, bakır, kürt istihsalinde keza büyük artışlar kaydedilmiştir.

TABLO : 4

Türkiyenin Başlıca Madenlerine ait İstihsal Miktarları ve Etibank İşletmelerinin İştirâk Nisbetleri

Yıllar	Maden kömürü Tuvönan		Linyit Tuvönan		Krom Cevheri		Demir Cevheri		Bakır Blister		Kükürt	
	Umumi İstihsal Ton	Etibank Payı %	Umumi İstihsal Ton	Etibank Payı %	Umumi İstihsal Ton	Etibank Payı %	Umumi İstihsal Ton	Etibank Payı %	Umumi İstihsal Ton	Etibank Payı %	Umumi İstihsal Ton	Etibank Payı %
1939	2.696.397	29	151.267	64	191.644	54	231.316	100	6.733	100	813	42
1940	3.019.458	34	230.000	64	169.823	54	134.705	100	8.757	100	3.651	47
1941	3.019.626	100	278.851	71	135.714	47	49.673	100	10.507	100	2.178	90
1946	3.830.245	100	603.532	84	103.167	60	112.210	100	10.050	100	3.018	91
1947	3.916.243	100	840.007	84	156.603	35	149.420	97	10.080	100	2.662	99
1948	4.022.818	100	1.010.093	82	285.725	35	191.659	97	10.979	100	2.597	93
1949	4.182.705	100	1.271.936	75	451.566	38	210.948	99	11.283	100	3.095	98
1950	4.360.598	100	1.214.452	81	422.529	39	233.591	95	11.700	100	6.006	99
1951	4.729.589	100	1.258.404	79	619.420	26	225.810	97	17.639	100	7.390	100
1952	4.846.342	100	1.387.411	78	806.911	22	481.825	75	23.330	100	8.368	100
1953	5.654.326	100	1.640.583	80	912.523	19	491.079	70	23.802	100	9.778	100
1954	5.711.253	100	2.100.483	79	550.375	22	481.520	68	25.213	100	10.000	100
1955	5.495.697	100	2.416.453	75	649.143	27	873.977	49	23.799	100	15.500	100
1956	5.888.308	100	2.811.469	74	752.440	36	—	—	24.763	100	13.900	100

Etibank'ın bu artıştaki payı büyüktür. Harpten evvel Ereğli Kömür Havzesinin bir kısmına sahip bulunan Banka, Aralık 1940 füzyonununundan sonra bütün Havzayı eline geçirmiş, yüz milyonlar sarfı ile meydana getirdiği yeni tesisler sayesinde istihsalı iki mislinden fazla arttırmaya muvaffak olmuştur. Linyit kömürü istihsalinde görülen artışın kısmı azami Etibank'ın işletmeleri tarafından tahakkuk ettirilmiştir. Bankanın harpten evvel linyit istihsaline iştirâki % 64 civarında iken 1956 senesinde % 74 a yükselmiştir. Memleketimizdeki bakır madenleri tamamen Banka tarafından işletilmektedir. Kükürt istihsalı 1954 den sonra tamamen Banka'ya geçmiş bulunmaktadır. Demir istihsalı Harpten evvel tamamen Banka'nın elinde bulunurken, Harpten sonra hususi firmaların demir ihracına tevessül etmeleri neticesinde Etibank'ın bu madenin istihsaline iştirâk nisbeti % 49 a kadar düşmüştür. Krom cevherlerinde de Banka'nın iştirâk hissesinin Harpten evvelkine nazaran oldukça düştüğü görülmektedir. Bu düşme Banka'ya tabi işletmelerin istihsalinin azalmasından değil, hususi sektörün istihsalinin artmasından ileri gelmektedir.

Maden istihsalimizdeki bu artış, madencilüğimizin milli gelirimizdeki hissesine de tesir etmiştir. Maden gelirlerinin Milli Gelirimizdeki iştirâk nisbeti Harpten evvelkine nazaran ehemmiyetli denecek derecede artmıştır. 5 numrolu tabloda görüldüğü gibi, bu nisbet 1938 de % 1,0 1957 senesinde % 1,5 dir. Yani, Harpten evvelki devreye nazaran, maden istihsal değerinde Milli Gelir'imizden daha süratli bir artış kaydedilmiştir.

Tablo : 5 (X)

Seneler	Cari fiyatlara göre Türkiye Millî Geliri		Madencilikten elde edilen hasıla		Madencilüğün Türkiye Milli Gelir'inde- ki hissesi Millî Gelir= 100
	000 000 TL	Artış nis- beti 948=100	000 000 TL	Artış nisbeti 948=100	
1938	1 953.0	19.4	19.3	20.6	1.0
1948	10 067.0	100.0	93.9	100.00	0.9
1949	9 281.4	92.2	111.8	112.9	1.2
1950	10 384.3	103.2	123.8	117.4	1.3

(X) Tablodaki rakamlar İstatistik Bülteni No: 382 Ankara Ağustos 1958 den alınmıştır.

1951	12 270.8	121.9	162.4	134.9	1.3
1952	14 320.5	142.3	205.0	159.4	1.4
1953	16 821.0	167.1	227.6	190.7	1.3
1954	17 114.8	170.0	235.7	226.7	1.3
1955	21 059.5	209.2	280.0	265.9	1.2
1956	24 334.0	241.7	323.7	333.3	1.3
1957	31 479.4	312.7	381.4	412.2	1.5

Bu artışta, Etibank'ın son senelerdeki sermaye yatırımlarının büyük çapta amil olduğu söylenebilir.

Etibank'ın elektrik istihsali ile Milli Gelirimize kattığı kıymetleri mevcut istatistiklerden çıkarmak mümkün olamamıştır.

Bu gün Etibank, ve Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu halkımızın ve gelişmekte olan sanayimizin maden ve enerji ihtiyacının mühim bir kısmını karşılamakla kalmayıp, seneden seneye artan maden ihracı ile dışardan ithale mecbur olduğumuz istihsal vasıtaları ve istihsal mallarının tesviyesi için gerekli dövizlerin temininde büyük bir hizmet ifa etmektedir. Maden ihracatımızda bilhassa harpten sonra büyük bir artış kaydedilmiş, dış memleketlere maden satışından elde edilen döviz miktarı 1953 yılında 106 milyon liraya kadar yükselmiştir. Memleketimizdeki maden istihsalinin mühim bir kısmını elinde bulunduran Etibank, maden ihracatına da kuvvetli bir şekilde iştirâk etmektedir.

V. Etibank teşekkülünün müesseseler ve iştirâkleri

Memleketimizde maden ve enerji istihsalinin mühim bir kısmını elinde bulunduran Etibank, kendisine tabi çeşitli işletmeleri, bir birleri ile alakaları nisbetinde müesseseler namı altında topluyarak idare etmektedir. Fakat Etibank işletmeleri devamlı bir taazzuv halindedir ve birbirleriyle alakalı işletmelerin birleştiği müessese sayısı zaman zaman değişikliğe uğramaktadır. Son zamanlarda yapılan tahavvülâtın en önemlisi hiç şüphe yokki, Ereğli Kömür İşletmesi Müessesesi, Garp Linyitleri İşletmeleri Müessesesi, Türkiye Kömür Satış ve Tevzi Müessesesi'nin Etibank camiasından ayrılarak, Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu namı altında yeni bir iktisadi devlet teşekkülü haline sokulması olmuştur. Bundan başka Çatalağzı Eelektrik İstihsal ve Tevzi Müessesesi ilga edilerek, Etibanka ait bütün Elektrik istihsal ve tevzi işletmeleri Kuzey Batı Anadolu Elektrik İstihsal ve Tevzi Müessesesi namı altında birleştirilmiştir.

Bu gün Etibanka bağlı müesseseler,

1. Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi,
2. Murgul Bakır İşletmesi Müessesesi,
3. Şark Kromları İşletmesi Müessesesi,
4. Keçiborlu Kükürtlü İşletmesi Müessesesi,
5. Kuzeybatı Elektrik İstihsal ve Tevzi Müessesesi,

den ibarettir. Bankanın bunun dışında 25 muhtelif şirkete iştiraki vardır.

Etibankın faaliyet sahasının yıldan yıla genişlemesi teşekkülde çalışan memur ve işçi adedinin bilhassa 1950 den sonra ehemmiyetli surette artmasına sebep olmuştur. Bu gün TKİ dahil, Etibank topluluğunda elli bine yakın insan kendisinin ve ailesinin maişetini temin etmektedir. Bunun yanında bankanın giriştiği geniş yatırımların dolayısıyla tesirlerini hesaba katmak icabeder. Filhakika her sermaye yatırımı milli gelirden çoğaltan prensibine göre mütevali artışlar meydana getirir. Bu ise memleketimizin içinde bulunduğu durgun ekonomi durumundan faal ekonomi durumuna geçmesi şartlarından birisidir. Kurulan, tevsi edilen her maden işletmesi, bulunduğu muntıkada bir çok faaliyetlere yol açar. Başka teşebbüsler meydana gelir ve o muntakanın bir ticaret, alış veriş merkezi haline gelmesine yardım eder.

Bununla beraber, sarfedilen ile elde edilen şeyin devamlı bir muhasebesini yapmak lâzımdır.

VI. Girişilen yatırımların mali çehresi :

Buraya kadar Etibankın 24 sene içinde başardığı işler, ana hatlarıyla anlatılmağa çalışıldı. Bu malûmatı tamamlamak için bu muazzam yatırım ve istihsal faaliyetinin mali çehresi üzerinde biraz izahat verilmesi yerinde olur.

Bankaların diğer teşebbüslerden farkı, bilhassa öz ve yabancı sermaye nisbetinde kendini gösterir. Bankalar esas itibariyle bilahare borçlu buldukları paralarla (mevduatla) iş yaparlar. Kendi öz sermayeleri yabancı paralara bir teminat vazifesini görür. Meselâ Bankalar kanunumuzun 28 inci maddesine göre, tediye edilmiş sermayeleri ve ihtiyat akçeleri yekûnu 50 milyon liradan fazla olan bankalar sermayelerinin 15 misline kadar tasarruf mevduatı kabul edebilirler. Bu durum, bankaların esas itibariyle kredi ticareti yapan müesseseler olmasının tabii bir neticesidir.

Etibank da bir bankadır. Bu itibarla artan bir şekilde kredi ile iş görmesi doğru değildir? Bu suale doğru cevap verebilmek için, bankanın faaliyetini göz önüne getirmek icabeder. Banka, ismine rağmen, sadece krediye vasıta olan bir müessese değildir. Yukarıda izah olunduğu gibi, garp memleketlerindeki Holding şirketlere benzeyen bir bünye taşımaktadır. Bir kısım devlet teşebbüslerini finanse eden, onların tesis ve işletmesi için gereken sabit ve mütehavvil sermayeyi tedarik eden bir bankadır. Bu itibarla bilançosunun aktif tarafında, mevduat bankalarının aksine olarak, sabit kıymetler büyük bir yekûn tutmaktadır. Meselâ bankanın sabit kıymetlere yatırdığı sermayenin yekûn aktifine nisbeti % 50 ye yaklaşmaktadır.

Bu hal daha ziyade bir sanayi işletmesi için tipiktir. Aktif kalemlerin arzettiği bu duruma göre, bankanın daha ziyade kendi öz kaynaklarına dayanması, kullandığı kredilerin bu bünyeye uygun olması ve faiz-rantabilite münasebetine dikkat edilmesi icabeder. Kısaca pasif kalemlerin aktif kalemlere mutabakati temin olunmalıdır.

Yukarıda işaret edildiği gibi, banka kendisine tabi müesseselerin sadece mütehavvil sermaye ihtiyacını, kendi müesseseleri ve resmi makamların bankadaki mevduatı ile, Amortisman Sandığı, Emekli Sandığı ve İşçi Sigortalarından aldığı kısa vadeli kredilerle finanse etmekle kalmayıp, sabit kıymetlerinin mühim bir kısmını da bu kaynaklarla finanse etmek zorunda kalmıştır. Bu husustaki klâsik prensipler malumdur. Fakat bunda ısrar etmekte bir faide yoktur. Kısa vade ile alınan kredilerin vadelerinde tecdidi imkânı, Bankanın tesis faaliyetinde bu kaynaktan istifadesini mümkün kılmıştır.

Banka bilhassa son senelerde, artan bir tempo ile bu kaynaklardan faydalanmıştır. Bunda Etibanka yapılan Marshall yardımının da tesiri olmuştur. Banka, kendisine yapılan ve yabancı memleketlerden ithaline mecbur olduğu istihsal vasıtalarının finansmanı bakımından büyük bir ehemmiyeti haiz bulunan Yardımın türk parası ile karşılığını temin etmeye mecburdur. Bunu kendi öz sermayesi kâfi gelmediğinden, piyasadan, bir kısım mali müesseselerimizden kredi şeklinde tedarik etmek zorunda kalmıştır.

1957 senesinde kömür işletmelerinin bankadan ayrılması, bankaya bağlı çeşitli müesseselerin müstakil birer iktisadi devlet teşekkülü haline getirilerek, bankaya hakiki bir sanayi bankası hüviyetinin verilmesi yolunda bir adım olarak mütalâa edilebilir.

Her ne olursa, olsun bankanın tediye edilmiş sermayesinin biran evvel arttırılmasına ihtiyaç vardır. Bu arada rantabilitenin arttırılmasına, zararlı işletmelerin kârlı hale getirilmesine çalışılmalıdır.